

ПРЫГОДЫ НАРОДАЎ: МОВА І ЭТНІЧНАСЦЬ У КНІГАВЫДАВЕЦКІХ ПРАКТЫКАХ ПЕРШАДРУКАРОЎ НАРОДАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА XVI СТАГОДДЗЯ

АЛЕГ ДЗЯРНОВІЧ

Анатацыя: Ад першадрукароў Вялікага Княства Літоўскага выводзяцца ў далейшым нацыянальныя традыцыі. Гэтыя асветнікі апеявалі альбо да шырокіх культурных і рэлігійных супольнасцяў (“рускай” – праваслаўнай і ўсходне-славянскай у межах княства, як Францішак Скарына), альбо да шырокіх сацыяльных станаў (літоўскага і жамойцкага сялянства і мяшчанства, як Марцінас Мажвідас).

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, XVI стагоддзе, кнігадрукаванне, мова, этнічнасць.

THE ADVENTURES OF NATIONS: LANGUAGE AND ETHNICITY IN THE BOOK PRINTING OF PRINTING PIONEERS OF THE PEOPLES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH CENTURY

Abstract: National traditions of the Grand Duchy of Lithuania peoples descend from their printing pioneers. These enlighteners appealed either to the broad cultural and religious communities – to the Ruthenian community meaning the Orthodox and Eastern Slavs within the Grand Duchy, as did Francišak Skaryna, or to the broad social strata – Lithuanian and Samogitian peasantry and city dwellers, as did Martynas Mažvydas.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, 16th Century, Typography, Language, Ethnicity.

XVI стагоддзе адзначана для народаў Вялікага Княства Літоўскага з'яўленнем кнігадрукавання на нацыянальных мовах. Адбывалася гэта ў розных кніжна-літаратурных версіях моў. Так ці інакш перад аўтарамі выданняў паўставалі праблемы ідэнтыфікацыі моваў выдання ды супольнасцяў і народаў, да якіх яны апелявалі.

Табліца 1. Першыя выданні на мовах ВКЛ у XVI стагоддзі

№	Год і месца выдання	Выданне	Выдавец ці аўтар	Акрэсленне мовы выдання аўтарам	Сучасная класіфікацыя мовы	Скіраванасць выдання
1	1517 Прага (Чэшскае каралеўства)	«Бівлія руска»	Францішак Скарына	“рускаго языка”	Аўтарскія прадмовы – старабеларуская мова (кніжна-літаратурны варыянт), пераклад Бібліі – беларуская версія царкоўна-славянскай мовы	Да “рускай супольнасці” ВКЛ (славянскага / “рускага” насельніцтва ВКЛ)
2	1547 Каралевец (Кёнігсберг; Герцагства Прусія)	„Catechiz-musa prasty szadei...” («Простыя словы катэхізіса»)	Марцінас Мажвідас	“простая мова”	Апрацаваныя жамойцкія гаворкі	У прагматычным сэнсе – для катэхізацыі літоўскай супольнасці Прускага герцагства

Мова скарынаўскіх кніг ёсць па сутнасці сінкрэтычнай, у ёй прысутнічаюць дзве асноўныя моўныя стыхіі – царкоўнаславянская і беларуская. Падлікі лінгвістаў паказваюць, што ў выданнях Скарыны царкоўнаславянскія моўныя рысы дасягаюць 63,4 %, беларусізмы – 36,6 % (Булыка і інш., 1990: 219). Кнігі Скарыны нельга лічыць у поўным сэнсе перакладам на беларускую мову, бо царкоўнаславянская моўная аснова іх выступае дастаткова выразна. Але ў сваёй сукупнасці ўсе моўныя навацыі Скарыны значна аддалілі ягоную мову ад традыцыйнай царкоўнаславянскай мовы ўсходнеславянскай рэдакцыі. Мова перакладу Скарынаўскіх выданняў можа быць пазначаная як беларускі варыянт царкоўнаславянскай мовы (Булыка і інш., 1990: 221, 225).

Сам Скарына пазначаў мову сваіх выданняў як “руская” і не характарызаваў яе як славянскую: *«Бівлія Греческим языком Порускии сказует-*

ся» (Біблія, 1990, Т. 1: 7). Даследчык царкоўнаславянскай мовы Рыкарда Пікіё (Picchio, 1980: 33) адзначае, што ў кожным з рэгіёнаў праваслаўнага славянства царкоўнаславянская мова не ўжывалася як “другая мова”, а толькі як сістэма міжславянскіх нормаў або “ізанормаў”, дзякуючы чаму гэтыя тэксты маглі свабодна распаўсюджвацца сярод чытачоў рознага лінгвістычнага ўзроўню. Ступень жа, да якой аўтар мог уводзіць у славянскі тэкст мясцовыя формы, залежала ад публікі, на якую ён арыентаваўся, – ад практычных і функцыянальных меркаванняў.

Захаваўшы ў тэкстах перакладаў Скарыны каля 63 % царкоўнаславянскіх граматычных і лексічных дыферэнцыяльных прыкмет, на месцыякіхутагачасныхбеларускіхпісьмовыхтэкстахвыкарыстоўваліся мясцовыя адпаведнікі, паказвае, што Скарына, відаць, і не ставіў перад сабой мэту канчатковага пераадолення царкоўнаславянскага струмення, практычна зразумелага тагачасным чытачам (Булыка і інш., 1990: 232). З улікам класіфікацыі 2-й стадыі беларускага двухмоўя (Вэкслер, 2004: 35), якое можна было б акрэсліць як унутраная дыгласія, выдадзеныя Скарынаю кнігі безумоўна належаць да помнікаў беларускага пісьменства.

За Мажвядасам, як стваральнікам традыцыі літоўскага кнігадруку, не стаялі такія глыбокія традыцыі пісьменства, якія меў перад сабой Скарына і якія не маглі адпусціць яго надта далёка. Мажвядас у сваіх эксперыментальных практыках мог арыентавацца ўжо ў большай ступені на жывыя гаворкі. Зігмас Зінкавічус (Zinkevičius, 1977: 358–371; Zinkevičius, 1988: 29–31) характарызуе мову Мажвядаса як безумоўна жамойцкую гаворку і на аснове аналізу дыялектных рысаў вызначае рэгіён, з якога мог паходзіць асветнік, – гэта Паўднёвая Жамойць.

Матывацыя падтрымкі выдавецкіх ініцыятываў Мажвядаса з боку прускіх герцагскіх уладаў зразумелая – гэта катэхізацыя літоўскамоўнага насельніцтва Прусіі ў рэчышчы лютэранскай канфесіі. Але “Катэхізіс” Мажвядаса ўтрымліваў таксама лацінамоўнае прысвячэнне да Вялікага Княства Літоўскага (“Ad Magnum Ducatum Lituaniae”) (Mažvydas, 1995: 2). Маецца ў “Катэхізісе”, таксама ў адным з вершаў, але ўжо літоўскамоўным, непасрэдная апеяцыя Мажвядаса да этнічнай супольнасці (Mažvydas, 1995: 8):

ПРАМОВА САМОЙ КНІЖЫЦЫ ДА ЛІТОЎЦАЎ І ЖАМОЙТАЎ

Браты, сёстры, вазьміце мяне і чытаць

І, чытаючы гэта, зразумейце.

Навука гэтая вашых бацькоў была жаданнем,

Але зусім не маглі яны атрымаць яе.

У Скарыны ж акцэнт робіцца не на “моўную Айчыну”, а на “Айчыну тэрытарыяльную”, як пра гэта вельмі вобразна сказана ў Прадмове да Кнігі Юдзіф (Біблія, 1991, Т. 2: 604).

Але ў тэкстах Мажвідаса маецца яшчэ адзін атрыбут, інтэрпрэтацыя якога можа спарадзіць розныя версіі. Тычыцца гэта вызначэння “простых словаў”, з якімі аўтар звяртаецца да сваіх чытачоў. У сучаснай літоўскай гуманістыцы найбольш пашыраным застаецца ўспрыняцце “простых словаў” як стылістычна набліжаных да чытача. Але ў XVI стагоддзі адзначэнне “просты” мела выразны сацыяльны падтэкст. У артыкуле 18 Раздзела III Статута ВКЛ 1588 года гаспадар (манарх) абяцаў *“простых людей не повышати над шляхту ани на достоинство их прикладати”* (Статут, 1989: 121). З “простымі словамі”, як прастай мовай, Мажвідаса добра перагукаюцца вельмі частыя апеляцыі Скарыны да простых і паспалітых людзей, а адзін такі зварот Францішка Скарыны ў Прадмове да Прыпавесцяў Саламонавых па сваёй танальнасці і асветніцкай місіі вельмі блізкі да “Прамовы самой кніжыцы” ў Мажвідаса: *“...людемъ простымъ посполитымъ, къ пожитку и ко розмнужению добрыхъ обычаевъ”* (Біблія, 1991, Т. 3: 295).

Папярэдні аналіз дазваляе сцвярджаць, што першадрукары ВКЛ XVI стагоддзя, ад якіх у далейшым выводзіліся нацыянальныя традыцыі, апелявалі альбо да даволі шырокіх культурных супольнасцяў (“рускай” – то бок усходнехрысціянскай у межах ВКЛ, як у Скарыны), ці да акрэсленых сацыяльных станаў – літоўскага і жамойцкага сялянства і мяшчанства, звяртаючыся да яго на “простай мове”, як у Мажвідаса. Можна казаць пра асаблівую ролю пратэстантызму ў фармаванні этнічнай свядомасці народаў ВКЛ.

Бібліяграфія

1. Біблія (1990—1991). *Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517—1519 гадах*. у 3 т. Мінск: БелСЭ.
2. Булыка, Аляксандр, Жураўскі, Аркадзь і Свяжынскі, Уладзімір (1990). *Мова выданняў Францыска Скарыны*. Мінск: Навука і тэхніка.
3. Вэкслер, Пол (2004). *Гістарычная фаналогія беларускае мовы*. Мінск: Логвінаў.
4. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588* (1989): Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск: БСЭ.
5. Mažvydas, Martynas (1995). *Catechismvsa prasty Szadei...* Vilnius: Vilius.
6. Picchio, Riccardo (1980). “Church Slavic”, in Alexander M. Schenker, Edward Stankiewicz, Micaela S. Iovine (eds.), *The Slavic Literary Languages:*

Formation and Development. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies: 1–33.

7. Zinkevičius, Zigmas (1977). “Martyno Mažvydo kalba”, *Baltistica*, № 13 (2): 358–371.

8. Zinkevičius, Zigmas (1988). *Lietuvių kalbos istorija*. T. 3: Senųjų raštų kalba. Vilnius: Mokslas.